

Оваа книга е објавена со финансиска поддршка од
Министерството за култура на Република Северна Македонија

Издавач: СИГМАПРЕС Скопје 2023
Здружение на компаративна книжевност
на Република Македонија

Главен уредник:
МАЈА БОЈАЦИЕВСКА

Приредувач на изданието:
СЛАВИЦА СРБИНОВСКА

Јазична редакција:
ВИОЛЕТА АНДРИЈЕВСКА

Техничко уредување:
СИМЧО ШАНДУЛОВСКИ

Прво издание

Печалба: Графостил Скопје, ул. Невеска бр. 2-1/11, 1000 Скопје
Тираж: 200 примероци

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА КОМПАРАТИВНАТА КНИЖЕВНОСТ ВО XXI ВЕК

ПРИРЕДУВАЧ НА ИЗДАНИЕТО:
СЛАВИЦА СРБИНОВСКА

СИГМАПРЕС
СКОПЈЕ 2023

на идентитетот на оној кој создава и пишува само на мајчиниот или на мајчиниот и на друг јазик.

Очигледно е дека концептот на националните книжевности станува застарен и исклучувачки, во него се уште доминира една, национална книжевност, инсајдерка на државата, околу која орбитираат останатите аутсајдерски книжевности – малцинската, имигрантската, емигрантската, дисидентската, но и родовата, КВИР-книжевната и сите други литератури кои во себе го носат печатот на другоста, кои не можат да се населат во пределите на книжевната социјализација на книжевниот канон затоа што се создавани на друг јазик, не само лингвистички. Транснационалниот приод на компаратистиката во таа смисла нуди нови теоретски и методолошки перспективи. Дали можеби сепак доаѓа времето кога наместо за француска литература, или литература на француски јазик ќе зборуваме за литература од Франција? Дали наместо за македонска литература или литература од македонски јазик еднаш ќе зборуваме за литература од Македонија? Еден важен чекор Македонија направи уште многу одамна: кога го именува Друштвото на писателите како Друштво на писателите на Македонија, а не, на пример, Друштво на македонските писатели. Сепак, дали се доволни споредбите во методолошка смисла меѓу поетиките на автори и авторки кои живеат на ист простор, а пишуваат на различни јазици? Или меѓу две можности нема да избереш ниту една, туку ќе тежнееш кон трета татковина, а тоа е литературата како таква, наднационална, или светска, во значењето што и го даде Гете уште пред два века велејќи: „Националната литература го губи своето некогашно значење, времето на светската литература доаѓа, и секој треба да даде свој придонес во нејзиното доближување“. Посакувам на секого од нас кој поминал низ системот на компаратистиката, оваа реченица на Гете и во иднина да ни остане потсетник, начело и цел.

Ведран Диздаревиќ

ЧИТАЊЕ НА ДАЛЕЧИНА И СВЕТСКА ЛИТЕРАТУРА: НОВА ПЕРСПЕКТИВА НА ЕДЕН СТАР ПРОБЛЕМ

Вовед

Италијанскиот теоретичар и историчар на литературата Франко Морети веќе остава длабока трага врз книжевната теорија и историографија со своите дела. Неговиот опус е броен и разновиден, и е тема на значителна секундарна литература.¹ Сепак, без никакво двоумење може да се каже дека во јадрото на неговото дело е концептот/алатката наречена читање на далечина (distant reading). Во овој труд ќе го прикажеме неговото читање на класичната (канонска) идеја за светската литература (Weltliterature), замислена од Гете уште во XIX век – идеја што лежи во јадрото на компаративната

¹ Како најважни негови книги ќе ги посочиме: Signs Taken for Wonders: Essays in the Sociology of Literary Forms (Знациите се сметаат за чуда: Есеи за социологијата на книжевните форми) (1983), The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture (Таков си е светот: Билдунгсроманот во европската култура) (1987), The Modern Epic: The World-System from Goethe to García Márquez (Модерниот еп: Светскиот-систем од Гете до Гарсија Маркес) (1996); Atlas of the European novel, 1800-1900 (Атлас на Европскиот роман, 1800-1900) (1998), Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History (Графици, мапи, дрва: Апстрактни модели за книжевна историја) (2005), Distant Reading (Читање на далечина) (2013), The Bourgeois: Between History and Literature (Буржоазацијата: Помеѓу литературата и историјата) (2013). Што се однесува на секундарните публикации ќе ја посочиме антологијата на текстови: Reading Graphs, Maps, and Trees: Responses to Franco Moretti (Читање графици, мапи и дрва: Одговори на Франко Морети) (2011), како и одличниот, но многу критичен есеј на Адам Кирш насловен Technology Is Taking Over English Departments: The false promise of the digital humanities (Технологијата ја превзема Англискиот катедри: лажната претпоставка на дигиталната хуманистика) (2014).

литература како цел, како идеал и како методологија. Во првиот дел од трудот ќе го прикажеме неговото конципирање на идејата за светската литература како проблем во XXI век. Ќе покажеме и ќе образложиме зошто Морети смета дека проучувањето на светската литература денес претставува проблем. Во вториот дел ќе го прикажеме неговиот одговор на проблемот, преку воведување на концептот/алатката што тој ја нарекува читање на далечина. Ќе покажеме зошто, според Морети, далечното читање претставува соодветен одговор на проблемот на светската литература, и ќе покажеме кои се спецификите на оваа алатка. Во третиот дел, пак, ќе го поставиме проектот на италијанскиот теоретичар во поширока перспектива, односно ќе го погледнеме од аспект на главните теоретски правци на книжевната теорија на XX век, но и од аспект на некои подолготрајни историски и теоретски текови. На крајот, ќе ги дадеме нашите заклучни согледби.

1. Проблемот на *Weltliteratur* во XXI век

Својата дискусија за проблемот на *свешката литература* Франко Морети ја почнува со два цитати, првиот од Гете – од кој изворно потекнува концептот на *Weltliteratur* – а вториот од Маркс и Енгелс. Гете во разговор со Екерман во 1827 г. забележува дека „денес, националната литературата не значи многу; почнува епохата на светската литература, и сите треба да придонесеме за нејзиниот подем“; Маркс и Енгелс, пак, во 1848 година пишуваат: „националната едностраност и тесноумие стануваат се поневозможни, и од многу национални и локални литератури се издигнува една, светска литература“. Гете, инспириран од кинескиот роман што го читал во времето на разговорот со Екерман, и Маркс, соочувајќи се со „космополитскиот карактер на производството и потрошувачката“ во целиот свет, забележуваат дека светската литература е нешто кон коешто треба да се стремиме (Гете) и неопходност пред која не можеме да молчине (Маркс). Светската литература, од којашто логично произлегува и современата компаративна литература – истовремено и како научна дисциплина и како поглед на свет – е факт и должност, историска даденост и етички императив. (Moretti 2013: 45)

Сега, во новиот милениум, повеќе од сто години по овие зборови на Маркс и Гете, Морети ги поставува следниве, сосем

логични прашања: до каде сме со светската литература? Дали сме се покажале достајни и доследни на претворањите на двајцата Германци? Дали денес, после толку години, нашата перспектива во однос на литературата е светска, а не локална? Дали навистина размислуваме за книжевност од гледна точка на „Weltliteratur“? Одговорот на Морети не е ни најмалку позитивен:

„Па, да се изразам многу едноставно: компаративната литература не се покажа дорасната на овие почетоци. Таа многу повеќе се покажа како скроман интелектуален проект, фундаментално ограничен на границите на Западна Европа, најчесто кружејќи околу реката Рајна (германски филолози кои работат на француската литература). Не повеќе од тоа.“ (Moretti 2013: 46)

Зошто е тоа така? Зошто Морети смета дека овој проект пропаднал пред речиси воопшто да почне? Постојат многу фактори за наводниот неуспех на светската литература, почнувајќи од политичките, културните и националните антагонизми и предрасуди; сепаратистички и ксенофобични национални политики; незнаење, игнорантност, ограничена гледна точка, итн. Морети не се занимава многу со овие аспекти во есејот Претпоставки за светската литература (Conjectures on World Literature), туку многу повеќе го интересираат методолошките пречки што придонеле за неуспехот на огромниот научен и културолошки проект. Тој се изјаснува како научник, заинтересиран за квалитетот и за практичната употребливост на своите инструменти.² Сумирани, неговите две главни тези

² Прво нешто што мора да се потенцира за методологијата на Морети е дека е крајно прагматично ориентирана. „Најпрво, некој вид на прагматичен поглед кон теоретското знаење. ‘Теориите се мрежи’, напишал Новалис, ‘и само тој што ги фрла ќе улови нешто’. Да, теориите се мрежи, и ние треба да ги оценуваме, и тоа не како цел за себе, туку според тоа колку конкретно го менуваат начинот на нашата работа: според тоа колку ни дозволуваат да го прошириме книжевното поле и да го преобликуваме на подобар начин, заменувајќи ги старите, непотребни дистинкции (високо и ниско; канон и архива; оваа или онаа национална литература...) со нови темпорални, спацијални и морфолошки дистинкции.“ (2005: 91)

за колективниот неуспех наречен *свејска литература* се следните: прво, ние (како научници) не знаеме доволно; второ, и тоа што го знаеме го анализираме погрешно.

„Кој може навистина да каже дека се занимава со светска литература?“ прашува Морети. Кој може истовремено да каже дека е суштински запознаен со историјата на Индиската, Кинеската и Јапонската, покрај познавањето на Западната литература? Дали и кога идеално сме ја прифатиле гледната точка на светската литература ние *практикуваме* светска, компаративна книжевност во вистинска смисла на зборот? Одговорот на Морети е уште едно не. Самиот Морети – чии книги и истражување секогаш опфаќаат екстремно долготрајни (*longue durée*) и разновидни книжевни феномени – смета дека не успева секогаш да практикува светска и компаративна литература. „Јас се занимавам со европскиот наратив помеѓу 1790 и 1930 г. (*што е веќе само што по себе јолем зафати*), а се чувствувам како шарлатан надвор од Британија и од Франција. Светска литература?“ (Moretti 2013: 45) Главната идеја зад оваа забелешка е дека, генерално гледано, ние, како проучувачи на книжевноста, не знаеме доволно. Најпрвин бидејќи никогаш не можеме да научиме доволно јазици и да ги читаме соодветните литератури во оригинал. Но, исто така, и затоа што не може да прочитаме доволно, колку и бргу да читаме.³

Сепак, според Морети, главниот проблем не се наоѓа ниту во познавањето на јазиците, ниту во слабата ерудиција, ниту во краткоста на земскиот живот; проблемот суштински се наоѓа во методологијата на компаративната книжевност. „Многу луѓе имаат прочитано повеќе и читано подобро од мене“, забележува ита-

Морети смета дека еден теоретски систем е добар доколку генерира повеќе знаење; кога веќе нема да биде практично применлив, тогаш тој треба да се замени.

³ Нешто за што бил свесен и компаративистот Ерих Аuerбах, кој своето Моменталното дело *Мимесис: претставување на стварноста во западниот свет* го почнува со стихот на Ендру Марвел: „Had we but world enough and time“, посочувајќи ја, уште на почетокот на својот грандиозен проект – кој ги опфаќа книжевните, филозофските и историските наративи од Хомер и Стариот завет до Пруст и Вирџинија Вулф – жаловоста на потфатот: секогаш ќе останат повеќе непрочитани отколку прочитани книги, дури и за застрашувачки ерудити и полиглоти како Аuerбах. (Auerbah 1978)

лијанскиот автор, осврнувајќи се на автори како Аuerбах, Курциус и Касирер. „Но“, додава тој, „и покрај тоа, зборуваме за стотици јазици и литератури. Читањето ивек не ми изгледа како вистинско решение. Особено бидејќи само што почнавме да го откриваме она што Маргарет Коен го нарекува огромното непрочитано (the great unread)“. Иако претходно забележа дека се занимава „со европскиот наратив помеѓу 1790 и 1930 итн“, во продолжението на истиот есеј го преиспитува ова тврдење: дали тоа е навистина мојата специјалност, се прашува Морети?

„Не, јас се занимавам со канонската фракција, што не е ниту еден процент од издадената литература. Повторувам, некои луѓе имаат прочитано повеќе, но поентата е дека постојат триесет илјади деветнаесет вековни британски романи, четириесет, педесет, шеесет илјади – никој не знае точно, никој не ги прочитал и никој нема да ги прочита. А потоа тука се и француските, кинеските, аргентинските, американските...“ (Moretti 2013: 46)

Во овој подолг извадок Морети ја дава клучната критика на идејата за светската и компаративна книжевност, на која потоа ќе ја спротистави својата теорија и методологија. Не е тешко да се забележи каде точно навистина лежи проблемот: проблемот е во канонон. Книжевните истражувања – барем во најголем дел – се фокусираат на мал корпус на познати и признаени текстови. Тие текстови се одбрани од најразлични причини: бидејќи се квалитетни, затоа што се преведени на многу јазици, зашто се достапни и познати, а нивниот статус ретко се доведува под знак прашалник. Тие веќе со векови го претставуваат репрезентативниот примерок за секој компаративен книжевник. Морети децидно заклучува дека доколку тврдоглаво се придржуваме кон канонот, никако не можеме да практикуваме наука. Доколку, пак, сакаме вистински да се занимаваме со наука за книжевноста, и нашиот обем и нашата гледна точка мораат суштински да се сменат; а за да се сменат, најпрво треба да ја прифатиме есенцијалната природа на историјата во една општа смисла на зборот, и на историјата на книжевноста како посебен феномен: историјата гледана како една голема кланица.

„Историјата на светот е кланица на светот, гласи познатиот хегелијански афоризам; и на книжевноста. Најголемиот број на книги исчезнуваат засекогаш – и фразата најголемиот број, всушност, ја промашува поентата: ако денес го определиме канонот на деветнаесетвековниот роман околу бројката од двесте наслови (што е многу висока), тие сепак би биле само околу 0,5 проценти од сите издадени романи“.
(Moretti 2013: 65–66)

Во јадрото на проблемот, според италијанскиот теоретичар, лежи фактот дека и кога мислиме дека читаме многу, ние, всушност, читаме многу, многу малку. Дури и култните дела на книжевната теорија и историја, како оние на Курциус и на Аuerбах, сепак ги опфаќаат само канонските книжевни дела – многу под и само еден процент од целата европска литература.

На прв поглед изгледа дека премисите на Морети имплицираат неколку работи: 1. Дека итно мораме да ја *прошириме нашата пер-спектива*; 2. Односно да *знаеме повеќе* отколку што *знаеме сега*; 3. Што, пак, имплицира дека мораме да најдеме начин како да *читаме повеќе*. Морети би се согласил со првите две тврдења, но не и со третото. „Читањето ‘повеќе’ е секогаш добра работа, но не е решение...“, пишува тој. „Да се знаат двесте романи е веќе тешко. Дваесет илјади? Како е тоа возможно, и што, всушност, значи *знаењето* во ова ново сценарио?“ (Moretti 2013: 46, 67) Едно е сигурно: внимателното, *тешко* читање (*close reading*) на многу малку текстови од канонот не може да биде одговорот ниту на *кланицата* на историјата, ниту на проблемот на светската книжевност. „Колекционерот на ретки и невообичаени дела кои не се повторуваат, исклучителни дела – што *читањето* одблиску ги прави уште поисклучителни, со тоа што го нагласуваат токму тој збор таму, и оваа реченица тука – е сè уште доминантната фигура“, забележува Морети. „Но, што ќе се случи“, се прашува тој, „доколку книжевните историчари... се одлучат да го *свршат* *полегот*... од *неверојатно* кон *секојдневното*, од *исклучителните* *најдени* кон *големата* *маса* *факти*? Каква литература би нашле во *големата* *маса* *факти*?“ (Moretti 2005: 3)

Со други зборови, она што Морети сака да го потенцира е дека не станува збор само за проблем во обемот, односно за промена во

квантитетот на нашето читање – бидејќи без разлика на талентот и на диспозициите, тука не можеме да направиме ништо повеќе – туку тој сака да нè убеди дека ни е потребна промена на видот на читањето, промена во суштинскиот пристап кон книжевните дела. Тоа е поентата: светската литература не е објект, таа е проблем, и тоа проблем кој побарува нов критички метод: а никој никогаш не открил метод само преку читање на нови текстови. Така не се соз- даваат нови теории; новите откритија бараат скок, облог – хипотеза, за да се покренат“. (Moretti 2013: 46) Можеби, се прашува Морети, клучот не е да се читаат повеќе текстови, туку да се чита џомалку: „нам навистина ни треба еден мал пакт со џаволот: знаеме како да читаме текстови, ајде сега да се обидеме да научиме како да не ги читаме“ (2013: 48). Новиот модел кој Морети надежно го предлага за решението на проблемот наречен *Weltliteratur*, и кој се темели на *системаџско нечитање на книжевни џексџови*, тој го нарекува *читање на далечина* (*distant reading*).

2. Шџо џреџсџавува ‘читањето на далечина’?

Зад читањето на далечина се крие една значително поразлична идеја за историјата, што Морети ќе ја преземе од многу влијателната француска школа на историчари *Annales*. а Тој на повеќе наврати во своите дела го дава следниов цитат од Бродел за тоа каква концепција на историјата треба да имаат научниците што се занимаваат со неа:

„...историја способна за пресекување на уште поголеми дистанци, историја која може да се мери во векови: исто- ријата на долгото, па дури и на многу долгото траење, на *longue durée*.“ Тоа е историја која не се концентрира ниту на *настањето*, ниту на *аџенџиџе*, ниту на *драмаџичноџе*; историја посветена на широките структури и на цикличните феномени. (Moretti 2013: 86.)

Пред да продолжиме со изложување на концепцијата на читање на далечина, ќе посочиме еден пример со кој Морети го илустрира својот пристап: како тој го решава прашањето на односот помеѓу бројот на мажи и жени писатели во XVIII и XIX век во Британија. До- колку се концентрираме на кратки временски периоди, ќе откриеме

дека помеѓу 1750 и 1780 г. машките писатели објавиле двојно повеќе романи од жените писатели. Овој многу значен историски податок може да се толкува на два начини: како настан по себе, во контекст на општествените, книжевните, културните и политичките настани од блиската историја; или да се направи чекор назад и овој настан да се погледне од аспект на историското *longue durée*. Во вториот случај ќе забележиме дека се соочуваме со цикличен тренд, односно со значително покомплексна ситуација. По првиот „настан“ во интервалот помеѓу 1750 и 1780 г., следи втора историска промена, на крајот на 1780 г., кога извесен број писателки (како Берни, Редклиф, Едворт, Остин итн.) стануваат доминантна писателска сила во Британија. Тоа, пак, трае сè до третата промена, овој пат во 1820 г., кога мажите, по втор пат, застануваат на чело (генерацијата на Скот, Балвер-Литон, Дикенс, Такери итн.). Сепак, ни тука циклусот не е завршен, бидејќи следи четврта промена некаде на средината на XIX век, кога генерацијата на сестрите Бронте, Гаскел и Елиот повторно ги прават жените доминантата „сила“ во романот. Слични податоци се појавуваат и во Франција, Шпанија и Америка, така што сликата се проширува и просторно, а не само временски. Она што е важно, забележува Морети, е дека секој поединечен истражувач на овие циклични промени гледа уникатен настан, единствена промена, без да забележи – бидејќи е преблиску до самите книги и до историските периоди – дека тие се дел од еден ист книжевно-историски циклус, во кој жанрот и родот се во синхронија – периодични трансформации во една иста структурна поставеност: „варијации во конфликт кој останува константен: тоа е она што произлегува на ниво на циклус“. Од оваа гледна точка, индивидуалните настани повеќе ја заматуваат отколку што ја расчистуваат вистинската историска слика. (Moretti 2005: 27-29) Во овој случај, темелното читање се поставува како пречка за научното знаење.

Уште еден, многу порадикален пример за читањето на далечина можеме да пронајдеме во неговата анализа на ширењето на модерниот роман низ светот во една навистина долга временска рамка, некаде од 1750 до 1950 г. Како воопшто се извршува ваква анализа? Во никој случај преку читање на индивидуални текстови. Станува збор за читање на низа секундарни студии посветени на источно-европскиот роман на крајот на XVIII век; книги за јужно-

европскиот роман од почетокот на XIX век; за романот во Латинска Америка од овој период; за романите напишани на Јидиш, арапските романи, турските романи, кинеските романи, африканските романи, итн. „Четири континенти, 200 години, преку дваесет независни критички студии“, сите 'прочитани' врз база на една единствена хипотеза: дека романот, кој барем во XVIII и XIX век како доминантна книжевна форма се шири од Запад (Англија и Франција) во остатокот од светот, и како настанува структурен компромис внатре во индивидуалните дела помеѓу западната книжевна форма и локалниот политички, историски и културен контекст. Во суштината, станува збор за потврдување на една хипотеза – дека кога ќе се судрат една доминантна и една периферна книжевност, доаѓа истовремено и до конфликт и до компромис помеѓу општествената стварност на домаќинот и формалните карактеристики на странската литература: заклучок кој многу повеќе потсетува на голема студија од областа на економијата отколку на книга посветена на книжевноста. Есенцијално гледано, методот се сведува на „години анализа за еден ден синтеза“: илјадници страници туѓи анализи сведени на една страница синтеза – во случајов синтезата на Морети.

Ако го сфатиме овој модел сериозно, проучувањето на светската литература на некој начин ќе мора да го репродуцира моделот на една страница – односно: оваа врска помеѓу анализата и синтезата – за книжевното поле. Но, во овој случај, книжеvnата историја ќе стане многу поразлична од тоа што е сега: ќе стане од виџора рака; џечворк од туѓи истражувања, без ниедно текстуално читање. Сè уште амбициозно, дури и многу поамбициозно од порано (светска литература!); но, амбицијата сега е директно пропорционална на дистанцата од текстот: колку е проектот поамбициозен, толку далечината мора да биде поголема“. (Moretti 2013: 47-48)⁴

Во есејот *Кланица на литературата*, рефлектирајќи врз неговата анализа на детективскиот расказ, за која „исчитува“ околу

⁴ Вакви примери има многу низ делата на Морети; широка слика на *bildungsroman*-от во Западна Европа (Moretti 1987), еволуцијата на слободниот индиректен говор од Џејн Остин до Флобер и од Џојс до Достоевски (Moretti 2005: 81-92), скратувањето на насловите на романите низ историјата на романот (Moretti 2013: 179-210) и уште многу вакви ири истражувања.

двесте познати и непознати приказни од Артур Конан Дојл и од неговите современици, тој се прашува: „Но, дали јас сè уште читав, што точно правев? Не сум сигурен: јас читав низ тие приказни барајќи траги – и (речиси) ништо друго; тоа беше искуство многу поразлично од читањето што го познавав... индентификација на дискретно формално обележје, и потоа следење на неговите метаморфози низ цела серија текстови“. (Moretti 2013: 64-65) Ако би морале значително да ја поедноставиме работата, тогаш би кажале дека станува збор за дијаметрално спротивен процес на *теселното* читање (*close reading*):

„Далечинско читање: каде што дистанцата, да повторам, е предуслов за знаење: ти дозволува да се фокусираш на знаење на единици што се многу помали и многу поголеми од текстот: обележја, теми, тропи или жанрови и системи. И доколку, како последица на тоа, помеѓу многу малото и многу големото, текстот по себе исчезне, тогаш станува збор за еден од оние случаи кога е оправдано да се каже дека *помалку е повеќе* (*less is more*). Ако сакаме да го разбереме системот во својата целост, тогаш мора да прифатиме дека ќе изгубиме нешто. Секогаш плаќаме цена за теоретското знаење: реалноста е бескрајно богата; концептите се апстрактни и сиромашни. Но, токму оваа *сиромаштија* ни овозможува да ракуваме со нив и, следствено, да знаеме. Токму затоа *помалку е, всушност, повеќе*.“ (Moretti 2013: 48-49)

Научната методологија на Морети го брише постоењето на индивидуалното книжевно дело, или, подобро кажано, не го брише, туку не смета дека може да биде релевантен примерок за научни проучувања. Можеби најдобар израз би било дека го *жртвува* со цел да постигне некоја повисока цел. Научникот може да се занимава со некоја мала книжевна постапка – како слободниот индиректен говор во западноевропските романи, или употребата на некои клучни зборови во историјата на буржоазијата, или, пак, со многу големи тенденции, како, на пример, застапеноста на машките и женските писатели низ XVIII и XIX век во Европа: во секој случај, од оваа гледна точка, индивидуалното уметничко дело единствено може

да се смета за „фосилен остаток“ што потоа треба да се постави во поширокиот општествен и културолошки контекст – само по себе, пак, тоа нема некоја особена (научна) важност и вредност. (Moretti 2013: 13-14)

Досега зборувавме за методолошката премиса и успеавме да дадеме и неколку примери, но за инструментите воопшто не зборувавме. Со какви алатки се користи Морети при анализи со ваков домет и ваква широчина? Станува збор за многу разновиден инструментариум кој, понекогаш издвоено, а понекогаш комбинирани, го користи во своите дела. Речиси целиот негов методолошки орамон е претставен во насловот на една негова книга: *Графикони, мапи и дрва: аистиракшен модел за книжевна историја*. Во суштина, а тоа би бил краткиот одговор, Морети наизменично и комбинирано користи различни модели на *графикони*, *мапи* и *стебла*, секој од нив поврзан со различна идеја што стои зад нивното конципирање. „Наместо конкретни, индивидуални дела, трио од вештачки конструкции – графикони, мапи и стебла – во кои реалноста на текстот се подвргнува на процес на смислена редукција и апстракција.“ (Moretti 2005: 1) Станува збор за транспозиција на одредени аспекти од текстот – формално обележје, наслов, автор, жанр, постапка итн. – во апстрактен модел: *графикониите* се преземени од квантитативната историја и статистика, *мапиите* од доменот на географијата и *стеблаите* од теоријата на еволуцијата. За да го оправда својот избор, Морети забележува дека додека целата книжевна историографија наизменично црпела од идеите на француските и германските метафизичари, тој сметал дека може многу да се научи од природните и од општествените науки. (Moretti 2005: 1-2)⁵

⁵ Овој труд е прекраток за поединечно да се занимава со овие модели, бидејќи нивната примена на моменти е навистина комплицирана и бара детално образложување. Во суштината, читателот може да ја види нивната примена во поединечните книги на Морети. Во делото што го наведовме тој ги илустрира сите три на следниов начин: 1. Графиконите, односно квантитативната историографија, е застапена во примерот со наизменичната распределба на машките и на женските писатели во британскиот роман; преку статистичка анализа и графички приказ се следат долги историски трендови, кои во поединечна анализа или длабинско читање ја „кријат“ својата општост; на тој начин, тие изгле-

Што постигнува Морети со употребата на овие апстрактни модели? Повторно, накратко кажано, читање на далечина. За да се примени неговата главна методолошка премиса потребна е употреба на модели кои истовремено ќе ја хомогенизираат материјата – „Памела, Калужеројџ, Дивајџа ирска девојка, Убедување, Оливер Твисџ, каде се тие? Пет мали точки во графата под фигура два, непрепознатливи помеѓу сите други“ – и на тој начин стануваат подобни за квантификација (Moretti 2005: 8). Така квантифицирани, претворени во бројка, мапа или генеза, тие можат да се опфатат во својата разновидност и долга дијахронија. Единствено на овој начин, тврди Морети, преку употреба на графикони, мапи и дрвја преку квантифицирање на книжевниот материјал – можеме целосно да кажеме дека се занимаваме со светска и компаративна литература.

даат многу поиндивидуални отколку што навистина се. 2. Мапите се покомплицирани и на нивното илустрирање Морети има посветено цела книга под наслов *Ајлас на европскиот роман: 1800-1900*. Преку примена на мапите, Морети прави многу различни работи: „Тие се добар начин за да се спреми еден текст за анализа“, на пример; „се избира една единица – патека на пешачење, судска парница, луксузен предмет, било што – се пронаѓа нејзиното појавување место во просторот... или, со други зборови: се редуцира текстот на неколку елементи и тие се апстрахирани од наративниот тек, и се конституираат нови, вештачки објекти како мапи... и, со малку среќа, овие мапи ќе бидат нешто повеќе од само збир од нивните делови: тие ќе поседуваат 'појавни' квалитети кои не можат да се забележат на пониско ниво... не дека мапите самите по себе се објаснување, но тие барем овозможуваат модел на наративниот универзум и ги организираат неговите компоненти на не-тривијален начин, и можат да покажат некои скриени обрасци на површината“. (Moretti 2005: 53-54) Поконкретно кажано, преку мапирање на неколку рурални текстови, или скица на прошетките во романите на Остин, или патувањата на јунаците во романите, се откриваат одредени идеолошки реперкусии, како односот село град, односи на моќ помеѓу местата, откривање на повторливи обрасци итн. 3. Дрвјата, пак, се однесуваат на теоријата на еволуција што Морети постојано ја употребува во анализи на книжевната историја. Преку дрвјата, Морети го илустрира разгранувањето на слободниот индиректен роман низ географијата на романот во светот; од неговите западни манифестации од неговото разделување со дијалогизмот кај Достоевски, на пример.

3. Проектиош на Морети, ѡошледнаш од далеку

Предлогот на Морети за „малиот пакт со ѓаволот“ наречен читање за далечина не е, ни повеќе ни помалку, туку токму обид за воспоставување на нова ѡарадишма (или ѡарадишмашска револуција) во проучувањето на светската книжевност (но и на книжевноста воопшто). Именувањето на неговата главна методолошка алатка – читање на далечина (*distant reading*) – реферира на директна спротивставеност со главниот институционализиран метод не само на науката за книжевноста, туку и на книжевното поле во целина: темелнош читање (*close reading*). Дури и на јазично рамниште англискиот збор *distant* е намерно одбран, бидејќи е антоним на придавката *close*. Во светот на книжевноста темелното читање го претставува она што Кун го нарекува нормална наука, што значи дека е употребувано од сите што се дел од книжевното поле, а највеќе оние кои се дел од академските институции. (Kun 1974) Без разлика на тоа што во историјата на книжевната теорија се поистоветува со делата на т.н. Нова кришшка, темелното читање, односно концентрацијата на индивидуалното дело – роман, песна, па дури и стих или збор – претставува стожер на книжевното поле во целина. Без да навлегуваме во поопширни теоретски делиберации, ќе забележиме дека темелното читање подразбира внимателно и длабинско читање на индивидуални дела, од кои подоцна се извлекуваат одредени генерализации. Велек и Ворен забележуваат дека секое проучување на книжевноста треба да почне со очигледното – со читањето на поединечното уметничко дело: „Природната и разумна појдовна точка на книжевното проучување е интерпретацијата и анализата на самите книжевни дела. Конечно, само делата по себе го оправдуваат нашиот интерес за животот на авторот, општественото опкружување и целиот процес на книжевноста“ (Wellek and Warren 1948: 139). Морети бездруго се обидува да ја урниса оваа парадигма на која се темели нормалната книжевна наука, и на нејзино место да го постави далечинското читање.⁶

⁶ Морети не е единствен автор кој се обидува да ја испреврти доминантната парадигма на книжевната наука. Бурдје во Правилата на уметношта зборува за феиширање на книжевното дело во книжевното поле (Bourdieu 1995). Додека, пак, Паскале Казанова – која во книга-

Прашањето што треба да се постави е дали тој, всушност, го постигнува тоа? Дали неговите графикони, мапи и стебла се нова – до сега невидена – парадигматска револуција во науката за книжевноста? Одговорот, гледан (иронично) низ призмата на Морети, од далеку, како низ телескоп, е секако – не. Доколку на направиме тој чекор назад, читајќи ги неговите книги од далечина, неговите теории се само еден, (навистина долг) чекор напред, на патеката што според Тери Иглтон ја пробиле руските формалисти и структурализмот за книжевната теорија; ако одиме уште порано, можеме да ја најдеме претходницата на Морети и во делата на позитивистите, кои многу пред него поставиле одредени темели за тоа што тој го нарекува „материјалистичка концепција на формата“, што, всушност, значи квантификација на книжевниот свет преку методите на природните науки. (Moretti 2005: 91) Последиците на оваа парадигма се веќе познати. Најпрвин, тука е немилосрдната и бескрупулозната демистификација на книжевноста и поставување на индивидуалните во широки рамки: анализи кои сопоставуваат високо и ниско, канонско и заборавено, вредно и безвредно. Квантитативните модели се голем хомогенизатор; кога некој феномен се квантифицира, тогаш помеѓу елементите на тој нов математизиран систем не постои разлика според вид, туку само според квантитет: претставени во бројки, и најквалитетните и најслабите книжевни дела се само бројки или цртички во една табела или во еден графикон. Теориите на Морети се уште еден чекор напред кон професионализација на книжевните институции – повторно слично како со структурализмот. Заради силната хегемонија на природните науки во научната сфера, квантитативните методи изгледаат многу попрофесионално и „научно“; така, гледано од оваа гледна точка, анализите на Морети навистина изгледаат многу „професионално“. Исто така, голем дел од структуралистичките студии работат на многу голем емпириски материјал. Она што е заедничко за сите нив, за позитивизмот, формализмот и структурализмот, е потрагата по

та Шведска република на нивна на многу начини го продолжува проектот на Бурдје – зборува дека индивидуалното дело треба да се проучува исклучиво како сам една нишка во огромната шалтисерија на књижевност наречен светска книжевност – превземајќи ја оваа метафора од расказот на Хенри Џејмс, Фиџава на књижевност (Casanova 2004: 2-3).

стабилна научна методологија за една јадра наука за книжевноста. (Eagleton 1996, 92, 107)

Ако направиме уште еден чекор наназад, тогаш теоријата на Морети можеме да ја сметаме како само уште еден мал пробив напред во глобалниот „поглед од далеку“ за кој зборува Хана Арент во книгата *Човековата состојба* – поглед со кој дури сме успеале да ја гледаме нашата планета, нашиот свет, од Месечината (Арент 2019). Книжевноста и хуманистичките науки, заради низа историски, општествени, културолошки и политички фактори, долго се спротивставувала на овој поглед од далеку на природните науки, посочувајќи ја својата посебност. Сепак, од почетокот на XX век, со подемот на книжевната теорија, работите се менуваат. Делата на Морети и неговиот метод на читање на далечина се дел од оваа голема западноевропска традиција, во која методите на природните науки (особено на математиката) и погледот од далеку ги поставуваат своите правила.⁷

Доколку се навратиме на јадрото на проблемот со кој се занимава Морети – со светската литература како што ја замислил Гете – ќе забележиме дека италијанскиот теоретичар обрнува внимание само на еден од аспектите на идејата на Гете. Германскиот писател ја замислил светската литература повеќе како идеал отколку како научен императив. Доколку се изразиме Кантијански, таа попрво претставува една регулативна идеја, чија улога би била повеќе наклонета кон етичкото поведење на луѓето. Идеја што не може целосно да се актуелизира, но сепак е реална во својата регулативна, формативна моќ: литература што ја надминува националноста и ги спојува луѓето; што го стимулира растот на хуманизмот и културата; што ја унапредува човековата цивилизација; што ги помирува и култивира луѓето, итн. Научната рамка на светската литература и светската литература како историски факт што ги опфаќа Морети се само еден од аспектите што ги посочил Гете, а како што можеме да видиме според делото на Штриц, кое темелно се занимава со овој

⁷ За слабостите на вмешувањето на природните науки во областа на хуманистиката и на книжевноста е пишувано многу. Го насочуваме читателот кон делата на Касирер (1961), на веќе посочената Арент (2019), но и на Компањон (2007).

проблем, можеби и еден од помалку важните.⁸ Примарно, идејата за *Weltliterature* не е наменета за оформување на научна методологија. Низ очите на Гете, таа дури би изгледала целосно погрешна.⁹

За вредноста на поединечните дела на Морети може многу да се дискутира, но тоа не е тема на овој труд. Тука единствено сакавме да покажеме како тој се справува со стариот проблем на

⁸ Во делото на Фриц Штриц Геџе и свештската литература можеме да ги најдеме следниве „дефиниции“ на овој поим: „Под светска литература Гете ја подразбирал сферата на интелектот низ која преку своите литератури луѓето од светот се осознаваат и учат да се почитуваат едни со други, и со заеднички напор да се стремат да се издигнат кон повисоки нивоа на култура...“; „...избраната литература којашто добила значење што ја надминува националноста и што го надминува времето“; „...литературата којашто служи како врска помеѓу националните литератури, и, на тој начин, на нациите помеѓу себе, за размена на идеални вредности“; „...да го стимулира растот на заедничката човечност во својата совршена и универзална форма: да ја унапреди човековата цивилизација“; „Во идејата за универзално човештво може да се најде вистинскиот извор за светската литература, во идејата за универзална човекова уметност и наука, којашто го враќа човештвото – растроено од војна и политика – назад кон заедничка земја, го лечи и го помирува...“; „...светската литература која се стреми кон развој на човештвото преку соработка помеѓу живите автори од сите нации...“, итн. (Fritz 1949: VII, 4-5, 12-13, 37, 39)

⁹ Позната е аверзијата на Гете кон математиката: графиконите, мапите и стеблата на Морети не би оставиле голем впечаток врз германскиот поет. Кога ботаничарот Линк, на пример, се обидел да ја илустрира теоријата на метаморфозата на билките на Гете преку употреба на апстрактен математички модел, тој силно се противел. „При такви потфати“, забележува Гете, „само последните бесформни, сублимирани апстракции се останати и најсуптилниот органски живот е поврзан со комплетно бесформниот и бескрвен универзален феномен во природата“. За сè што е без форма и без фигура, забележува Касирер, Гете чувствувал природна аверзија. За него окото било природен начин за перципирање на природата; во оној момент кога не можел јасно да гледа – како при соочување со математички формули, табели или графикони – тој не можел ниту да осознае, ниту да разбере. На Целтер еднаш му забележал дека „секогаш избегнувал и бегал од каков било вид нумерички симболи... како од нешто бесформно и депресивно“, додека на еден друг пријател му рекол дека „броевите, како и нашите кутри зборови, се само обиди да се зграпчат и искажат феномени коишто ќе останат несоодветни.“ (Cassirer 1945: 81-82)

светската литература од методолошки аспект. Неговиот метод на читање на далечина е навистина интересен придонес кон науката за книжевноста, а секако и доблеста на неговиот потфат не може да се негира. Можеби овој поглед од далеку ќе донесе свежи сознанија за старите проблеми на светската и компаративната книжевност и ќе ги стимулира истражувачите да ја прошират гледната точка на истражување. Сепак, мораме да се потсетиме дека неговите решенија, гледани од аспект на долгата историја, не се ниту толку нови, ниту толку радикални како што тој самиот ги прикажува.

Заклучок

Во овој труд најпрво го претставивме проблемското читање на Морети на идејата за светската литература. Потоа, го претставивме неговиот одговор, алатката на читање на далечина, која според италијанскиот автор претставува теоретски издржан одговор на проблемот наречен светска литература во XXI век. Го претставивме концептот на далечинско читање како што е образложен во делата на Морети и ги дискутиравме спецификите на оваа теоретска алатка. Покрај тоа што откривме дека Морети смета дека читањето на далечина претставува соодветна алатка и освежување во проучувањето на светската литература и на компаративната книжевност воопшто, забележавме дека тој го претставува овој концепт како парадигматска револуција во проучувањето на книжевноста и на книжевната историја во поопшта смисла на зборот. Во третиот дел, пак, заземавме критичка дистанца во однос на неговиот проект и го поставивме во поширок контекст, во рамки на останатите влијателни книжевно-теоретски модели на XX век, и, накратко, во контекст на подолготрајната историја на идеите.

Заклучивме неколку работи. Концептот на читање на далечина навистина претставува интересен и оригинален придонес кон проучувањето на книжевноста. Читањето на светската книжевност како проблем што треба да се реши обелоденува неколку големи проблеми со кои се соочува денешната компаратистика. Неговите критики – погледнати од неговата специфична перспектива – се измислени и силни. Сепак, кога се одалечивме неколку чекори наназад, веднаш навме неговиот проект „од далеку“, работите се покажаа

во малку поинакво светло. Најпрвин, неговиот проект – гледањето на светската литература како проблем за научно, односно позитивно (во филозофска смисла) исражување и концептот на читање на далечина – не претставува вистинска парадигматска револуција доколку се стави во контекст на книжевната теорија на XX век, туку повеќе е како продолжување на одредени нишки започнати уште од позитивизмот, а да не зборуваме за формализмот и структурализмот. Така што, од оваа перспектива, читањето на далечина повеќе изгледа како еден чекор напред на веќе изодената патека отколку како дисконтинуиран пресек во методологијата на книжевната теорија. Потоа, забележавме дека проектот на Морети го добива своето значење и како проблем и како одговор на тој проблем единствено ако идејата на светската литература – барем како што ја конципирал Гете – се чита од научен, позитивистички аспект. Но, доколку се чита како регулативна идеја, како идеал за следење и културолошки манифест (а не како скица за научна програма), тогаш и проблемот и одговорот изгледаат навистина проблематично.

Во секој случај, методот на читање на далечина на Франко Морети го заслужува нашето критичко внимание. Тоа дава интересна и важна перспектива на еден стар проблем, и можеби ќе ни овозможи постабилна и појасна перспектива на значењето на светската и на компаративната книжевност.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Bourdieu, P. (1995). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Casanova, P. *The World Republic of Letters*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2004.
- Cassirer, E. *Rousseau, Kant, Goethe: Two Essays*. Princeton: Princeton University Press, 1945.
- Cassirer, E. *The Logic of the Humanities*. New Haven: Yale University Press, 1961.
- Compagnon, A. *Demon teorije*. Zagreb: Sintagma, 2007.
- Eagleton, T., *Literary Theory: An Introduction*. Malden: Blackwell, 1996
- Goodwin, J. (ed.), Holbo, J. (ed.). *Reading Graphs, Maps, and Trees : Responses to Franco Moretti*. West Lafayette, Indiana: Parlor Press, 2011.
- Kun, T. *Struktura naucnih revolucija*. Beograd: Nolit, 1974.
- Moretti, F. *Signs Taken for Wonders: Essays in the Sociology of Literary Forms*. London and New York: Verso, 1997.
- Moretti, F. *The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*. London: Verso, 1987.
- Moretti, F. *Distant Reading*. London and New York: Verso, 2013.
- Moretti, F. *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for Literary History*. London and New York, Verso, 2005.
- Moretti, F. *The Bourgeois: Between History and Literature*. London and New York: Verso, 2013.
- Moretti, F. *Atlas of the European novel, 1800-1900*. London and New York: Verso, 1998.
- Moretti, F. *The Modern Epic: The World-System from Goethe to García Márquez*. London and New York: Verso, 1996.
- Strich, F. *Goethe and World Literature*. London: Routledge & Kegan Paul LTD: 1949.
- Wellek, R. Warren, A. *Theory of literature*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1948.
- Арент, Х. *Човековата социјална. Скопје: Артконект, 2019.*
- Kirsch, A. (2014). *Technology Is Taking Over English Departments: The false promise of the digital humanities*. The New Republic. May 2th. [Online]. Available from: <https://newrepublic.com/article/117428/limits-digital-humanities-adam-kirsch> [Accessed: August 28th, 2021]